

**ЛЕКЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ АСПЕКТ
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М.Ю.БРАЙЧЕВСЬКОГО**

Робота присвячена дослідженню лекційно-просвітницького аспекту громадсько-політичної діяльності М.Ю.Брайчевського. У ній прослідковано структуру його лекційних курсів, проаналізовано наукові погляди М.Ю.Брайчевського на хід історичного процесу стародавньої та середньовічної історії України.

Ключові слова: М.Ю.Брайчевський, лекція, Київська Русь, слов'яни, концепція «трьох братніх народів», давньоруська народність.

Работа посвящена исследованию лекционно-просветительского аспекта общественно-политической деятельности М.Ю.Брайчевского. В ней прослежена структура его лекционных курсов, проанализированы научные взгляды М.Ю.Брайчевского на ход исторического процесса древней и средневековой истории Украины, которые освещены в них.

Ключевые слова: М.Ю.Брайчевский, лекция, Киевская Русь, славяне, концепция «трех братских народов», древнерусская народность.

The work deals with lectures and education aspects of public and political activity of M.J.Braychevsky. It retraced patterns of lectures, analysis of scientific views M.J.Braychevsky the course of the historical process of Ancient and Medieval history of Ukraine, which are covered in them.

Key words: M.J.Braychevsky, lecture, Kievan Rus, the Slavs, the concept of «three brothers folk», an oldrus nation.

В анналах української науки професор Михайло Брайчевський займає винятково важливе місце, як провідний археолог, історик, історіософ і видатний будівничий української національної культури. Він належить до тих нечисленних істориків, що не «зламалися» в системі радянського терору, в якій планово нищили основи української національної культури, фальсифікували і русифікували всі періоди української історії й переслідували, а також нищили свідомих українських дослідників [2, с.7].

Винятково важливе значення у сфері досліджень постаті М.Брайчевського належить висвітленню його лекційної діяльності як форми громадсько-політичної діяльності, оскільки саме через лекції серед трудових колективів УРСР він мав змогу доносити свої ідеї щодо національної, а не російськоцентричної концепції історії України. Звісно, проукраїнська налаштованість не одразу проявилася у Михайла Юліановича. Не секрет, що

значну частину свого життя він — виходець з етнічно польсько-російської й російсько-культурної київської родини — притримувався ідей багато в чому співзвучних з ідеями «радянської людини».

Упродовж 1960-х років погляди вченого щодо критичного ставлення до радянської дійсності кардинальним чином змінюються. Можемо припустити, що на цю зміну вирішальним чином вплинули такі фактори, як звільнення від певних ілюзій щодо радянського ладу в умовах розвінчування «культу особи» Й.Сталіна під час «хрущовської відлиги», неприйняття радянським науковим офіціозом його новаторських наукових концепцій та ідей, а згодом і політичні переслідування, яких учений зазнавав за свої наукові погляди і громадську діяльність [7, с.34].

Отже, аналіз лекційно-пропагандистської роботи М.Брайчевського допоможе краще зрозуміти етапи еволюції його поглядів, а також висвітлити ще одну сторінку його громадсько-політичної діяльності.

При розгляді історіографії проблеми вважаємо за доречне підкреслити, що означена тема недостатньо досліджена в історичній науці. Базою для написання статті слугували архівні джерела. Нами використано матеріали фонду №320 «Брайчевський Михайло Юліанович» Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, де знаходиться значний джерельний масив, передусім ego-документи — епістолярна спадщина, щоденники, що дає змогу висвітлити лекційні читання як аспект громадсько-політичної діяльності М.Брайчевського. Але значний інтерес для дослідників становлять спогади Михайла Юліановича, зібрані під узагальненою назвою «Нотатки з минулого» [1, с.38]. Також варто відзначити щоденники вченого, з матеріалів яких ми можемо прослідкувати основні етапи його викладацької діяльності.

Чимало інформації містить ґрунтовна передмова Г.Ю.Івакіна до «Вибраних творів» М.Ю.Брайчевського «Слово про історика», у якій автор не тільки висвітлив життєвий шлях Михайла Юліановича, а й здійснив аналіз основних напрямів його наукової та творчої діяльності, зокрема концепції соціокультурного розвитку східних слов'ян у I тис. н. е.

Значний інтерес становить стаття В.Яремчука «Чому Михайло Брайчевський став істориком-нонконформістом», в якій автор висвітлив причини зміни суспільно-політичних і національних поглядів М.Ю.Брайчевського. Автор розвідки зазначає, що цей процес відбувся протягом 1960-х – поч. 1970-х років, тобто в період його найбільш активної лекційно-викладацької діяльності.

У 1948 році Михайло Юліанович стає молодшим науковим співробітником Інституту археології АН УРСР, а у 1955 році, успішно захистивши кандидатську дисертацію, — старшим науковим співробітником цього інституту. З 1960 по 1968 роки М.Брайчевський працює в Інституті історії АН УРСР. Переведення його до цієї установи засвідчувало визнання вченого як провідного фахівця України з історії раннього слов'янства та Київської Русі. У 50-60-ті роки Михайло Юліанович бере активну участь у створенні таких фундаментальних праць, як «Нариси стародавньої історії

УРСР», «Історія Української РСР», «Історія Києва», «Історія вітчизняної математики», «Історія селянства Української РСР», «Історія українського мистецтва». Чимало його статей виходить в енциклопедичних виданнях.

Крім інтенсивної наукової діяльності, Михайло Брайчевський бере активну участь і у громадському житті України. Палкий захисник збереження для нащадків культурно-історичного надбання українського народу, він був одним з ініціаторів створення у 1966 році Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР. Відтоді активно працює в цьому товаристві та товаристві «Знання». У цей період учений також активно займається і масово-просвітницькою роботою, зокрема читає лекції київським робітникам.

Із 1962 року Михайло Юліанович залучається до пропагандистської роботи серед робітників. Підтвердження цьому знаходимо на сторінках його щоденника, де під числом «9 лютого» записано: «Лекція (ткацький цех Ткацької фабрики): «Завдання партії в царині підйому матеріального благополуччя народу» [4, арк. 3]. Хоча така згадка є одинарною, безсумнівно, що М.Брайчевського активно залучали до лекційної діяльності, оскільки у зазначений період погляди вченого ще не вийшли на рівень відкритої антирадянщини. Історичний світогляд науковця був невід'ємно пов'язаним із його суспільно-політичними поглядами, зокрема ставленням до існуючого в СРСР ладу та національної ідентичності. Завдяки інформації з доступних нам джерел можемо припустити, що загальне світобачення героя нашої статті поступово еволюціонувало від лояльності до радянського режиму та російсько-культурної ідентичності до антирадянських поглядів і української самосвідомості [7, с.33].

Дещо пізніше — з другої половини 1960-х років — Михайло Юліанович залучається до просвітницької роботи серед міської інтелігенції та робітників. Його лекції з історії України були і в 1962 р., коли М.Брайчевський прочитав у Києво-Печерській Лаврі лекцію про князя Ю.Долгорукого [4, арк. 13 (зв.)], але системності цей процес набув у другій половині 1960-х років. Зокрема, впродовж 1967 року він читає лекції у Спілці художників та на заводі «Точелектроприлад». Зі щоденника вченого можемо прослідкувати структуру його лекцій. Будучи одним із провідних учених Союзу в галузі стародавньої та середньовічної історії СРСР та України зокрема, курс його лекцій хронологічно охоплював період від появи людини на території України до середини XIII століття (занепад і зникнення з політичної карти Київської Русі). Переважна більшість його лекцій була присвячена політичній історії Русі, проте у стандартному наборі тем з даної проблематики, притаманному для історичної науки в СРСР, варто виділити кілька відхилень. Важливо підкреслити, що одна з лекцій даного курсу була присвячена Галицько-Волинському князівству [5, арк. 9]. Зважаючи на те, що М.Брайчевський був одним з adeptів поглядів М.Грушевського на роль Галицько-Волинської держави в українському націотворенні, з упевненістю можна говорити про національно свідоме наповнення даної лекції. Також у своєму лекційному курсі вчений значну увагу звертає і на культуру Давньоруської держави. Цій проблемі він присвячує такі

лекції: «Культура Київської Русі» [5, арк. 12] та «Слово о полку Ігоревім» [5, арк. 12].

Одночасно вченого залучають і до екскурсійної діяльності. Зокрема протягом 1967 р. М.Брайчевський проводить кілька екскурсій Києвом для робітників (переважно розглядався район Поділ) [5, арк. 13-14]. Також його екскурсії Києвом, а згодом і Лаврою слухають учасники симпозиуму, присвяченого питанню турбулентних течій [5, арк. 17]. Як один із найкращих знавців історії України, вчений проводив екскурсії і за межами Києва (Чигирин, Суботів, Переяслав-Хмельницький, Чернігів) [5, арк. 15].

Характеризуючи його лекційну та екскурсійну діяльність, не можна не торкнутися тих поглядів, що їх дотримувався М. Брайчевський стосовно цієї проблематики і безперечно оприлюднював їх під час своєї лекційної діяльності. Одразу варто зауважити, що вони значно відрізнялися від офіційної ідеологічної доктрини.

М.Ю.Брайчевський — один із провідних учених у галузі слов'яно-руської археології та історії. Він зробив вагомий внесок у дослідження процесів історичного розвитку східнослов'янського суспільства від часів розкладу первіснообщинного ладу до епохи пізнього середньовіччя. Учений є одним із творців сучасної концепції етногенезу слов'ян та становлення східнослов'янської державності, формування феодалізму на Русі [1, с.38]. Він був одним із небагатьох, хто, працюючи в офіційних інституціях, мав мужність відкрито виступати з критикою викривлень у радянській історіографії, виносити на загальну правдиву інформацію про минуле українського народу [6, с.10].

На думку М.Брайчевського, процес етнополітичної консолідації східнослов'янських племен, а разом з цим і активний їх вихід на історичну арену, відбувся у I тис. і матеріально засвідчений черняхівською культурою. Цей яскравий соціокультурний феномен був наслідком не лише внутрішнього розвитку слов'ян, а й результатом інтенсивних зв'язків із провінційно-римським світом. На противагу іншим дослідникам, Михайло Юліанович обмежує район поширення пам'яток цієї культури лісостеповою смугою України та переконливо ідентифікує її з антами, а точніше — з Антським союзом племен, який, на його думку, об'єднував шість відомих із давньоруських літописів східнослов'янських племен: уличів, тиверців, дулібів, бужан, волинян та білих хорватів. Високий рівень розвитку дозволяє розглядати його як ранньодержавний осередок на нашій території, на зразок «варварських королівств» часів агонії Римської імперії та раннього середньовіччя.

Доводячи тотожність антів з полянами, М.Брайчевський не завершує їх історію 602 роком, коли вони востаннє згадуються в писемних джерелах. Після поразок, яких анти зазнали від аварів, та тимчасової політичної дезінтеграції, центр діяльності антів-полян переміщується з Волині-Прикарпаття до Середньої Наддніпряни, яка згодом стала центром формування Київської Русі. Саме київським князям вдалося об'єднати окремі східнослов'янські князівства в єдину державу. Завершення цього процесу сталося за князя

Володимира. На IX-X ст. припадає остаточне оформлення більш-менш єдиної давньоруської культури, що було наслідком етнополітичної консолідації східних слов'ян.

На думку М.Брайчевського, Русь, як і будь-яка держава, не була мононаціональною [3, с.23]. Її етнічна єдність була досить відносною. Вона об'єднала чимало й неслов'янських племен, частина яких поступово асимілювалася зі слов'янами. Учений застерігає від спокуси бачити в давньоруській народності щось стале та незмінне, наголошуючи, що Русь – це лише певний етап у тривалій етнічній історії східного слов'янства, протягом якого було подолано «племінний період». Структура, якій притаманне співіснування трьох народів — білоруського, російського і українського – на цьому етапі ще не набула завершеного характеру. За переконанням ученого, пращурами кожного з трьох сучасних східнослов'янських народів було, передусім, населення тих земель, які пізніше стали їхніми етнічними територіями.

Інтерпретація М.Брайчевським історії безпосередньо Київської Русі як держави мало чим відрізняється від офіційної точки зору. Варто зазначити, що до дослідження цієї проблеми долучилися відомі радянські історики — Б.Рибаков, Б.Греков та ін., які досконало вивчили усі перипетії історії Давньоруської держави. Основна розбіжність полягала лише у баченні проблеми «трьох братніх народів» та походження Русі як держави.

На основі прочитаних лекцій у 1993 році М.Брайчевський видав «Конспект з історії України», а також «Вступ до історичної науки».

Підсумовуючи все вищесказане, відзначимо такі основні напрямки лекційно-просвітницької діяльності М.Ю.Брайчевського:

1. Ідеологічна робота (читання лекцій з партійно-ідеологічної тематики);
2. Просвітницька діяльність (читання лекцій з історії України серед робочих колективів);
3. Екскурсійна робота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодак О. Архівна спадщина М.Ю.Брайчевського як джерело вивчення історичної науки та поширення історичних знань (за матеріалами інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) / О.Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. - К., 2005. - Вип. 10. - С. 34-49.

2. Винар Л. Михайлові Брайчевському – 75! / Л.Винар // Брайчевський М. Вибрані твори. - Нью-Йорк; К., 1999. - С. 7-11.

3. Івакін Г. Слово про історика / Г.Івакін // Брайчевський М. Вибрані твори. - Нью-Йорк; К., 1999. - С. 7-11.

4. Щоденникові записи про проведену роботу. - Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАНУ, ф.320, оп. 1, спр. 990, арк. 48.

5. Робочий щоденник за 1967-1968 роки. - Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАНУ, ф. 320, оп. 1, спр. 1028, арк. 94.

6. Кухарчук Ю. Учений, громадянин, особистість / Ю.Кухарчук // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». - К., 2002. - Т. 20: Історичні науки. - Ч. 1. - С. 10-14.

7. Яремчук В. Чому Михайло Брайчевський став істориком-нонконформістом / В.Яремчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. - Вінниця, 2008. - С. 33-37. - (Серія «Історія»).